

THE ROLE OF INDIVIDUAL FARMS IN REGIONAL LIVESTOCK PRODUCTION (THE CASE OF VOLYN REGION)

¹Yaroslava SOSNYTSKA, ²Larysa MAKOVETSKA

^{1,2}*Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine*

¹*yaroslavavnu@mail.ru, ²maklora@ukr.net*

Abstract: Livestock sector constitutes one of the leading agricultural branches in Volyn Region, since it provides both regional food security and economic benefits for individual farms, which currently are major livestock producers. The article tries to disclose the functioning of modern livestock breeding in individual farms, including highlighting the main problems and prospects of livestock breeding in this kind of households. Methodologically this study is based on a systematic approach to the study of socio-economic processes and phenomena occurring in individual farms using a number of methods, including theoretical generalization, comparison and analysis, as well as system-structural analysis of statistical data. The study found that fragmentation of agricultural land plots resulted in weakening of ties between individual farms, but the latter increased their share in livestock regional production up to 66.3%. This figure rises to north as the northern areas of Volyn Region have a small number of farms and relatively worse agro-climatic and soil conditions. In 2015, individual farms in Volyn region produced 83% of milk, 52% of meat, 93.3% of wool and 88% of eggs of the total amount. This may be explained by the fact that individual farms not only supply their own needs but receive additional revenue from product sales, partially satisfying the demand in animal products of the urban population. As a result, individual farms increase their significance and strengthen their position as the leader among all categories of households in terms of agricultural production. Several regional development programs launched in Volyn Region postulate an important factor for improvement of individual farms and increase in their livestock production. The main purpose of aforementioned programs is to support individual farms, providing them with technical and financial assistance. However, a number of acute problems hinder the development of individual peasant households, including inadequate funding, low purchase prices for animal products and high feed prices, lack of technical support and high complexity of production process. Solving problems listed above would not only further stimulate the development of individual farms, but also would improve the living standards of the rural population in Volyn region.

Key words: individual farm, households, livestock, state regional programs.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2017.77.54-60>

UDC: 911.3

РОЛЬ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У ВИРОБНИЦТВІ ПРОДУКЦІЇ ТВАРИНИЦТВА РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

¹Ярослава СОСНИЦЬКА, ²Лариса МАКОВЕЦЬКА

^{1,2}*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, Україна*

¹*yaroslavavnu@mail.ru, ²maklora@ukr.net*

Анотація: Тваринництво є однією із провідних галузей сільського господарства Волинської області, оскільки забезпечує продовольчу безпеку регіону та економічний прибуток індивідуальних селянських господарств, які є основними виробниками продукції даної галузі. Метою статті є розкриття сучасних особливостей функціонування тваринництва в особистих селянських господарствах, висвітлення основних проблем та перспективи розвитку тваринництва в даній категорії господарювання. Методологічною основою роботи є системний підхід до вивчення соціально-економічних процесів і явищ, що протікають у галузі тваринництва особистих селянських господарств. У процесі наукового дослідження використано низку методів, основними з яких є: теоретичного узагальнення, порівняння та аналізу, системно-структурний аналіз. У результаті дослідження встановлено, що внаслідок роздроблення сільськогосподарських підприємств інтеграційні зв'язки, які склалися між ОСГ, стали менш тісними, однак частка останніх у виробництві продукції тваринництва постійно збільшується і становить 66,3 % тваринницької продукції регіону. Даний показник зростає у північному напрямку, оскільки у північних районах мала кількість сільськогосподарських підприємств і гірші агрокліматичні і ґрунтові умови. Домогосподарства виробляють 83 % молока, 52 % м'яса, 93,3 % вовни та 88 % яєць від загальнообласного показника. Це зумовлено тим, що особисті селянські господарства не тільки забезпечують власні потреби, але й отримують додатковий дохід від реалізації продукції і частково задовольняють попит міського населення у продукції тваринництва. У результаті спостерігається збільшення значення господарств населення, укріплюється їх становище як лідера за обсягами сільськогосподарського виробництва серед усіх категорій господарств. Важливим чинником покращення становища особистих селянських господарств та збільшення в них виробництва продукції тваринництва у Волинській області є низка обласних регіональних програм розвитку, основною метою яких є підтримка домогосподарств, надання їм технічної та фінансової допомоги. Однак залишається ряд гострих проблем, що стримують розвиток ОСГ, зокрема недостатнє фінансування, низькі закупівельні ціни на продукцію тваринництва та високі ціни на комбікорми, низька технічна забезпеченість і висока трудомісткість продукції. Вирішення

вище перелічених проблем сприятиме не лише подальшому розвитку досліджуваної категорії господарств, але й підвищенню життєвого рівня сільського населення Волинської області.

Ключові слова: особисті селянські господарства, домогосподарства, тваринництво, державні регіональні програми.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2017.77.54-60>

UDC: 911.3

Постановка проблеми. Тваринництво є однією із головних галузей сільського господарства, що забезпечує населення м'ясом, молоком, яйцями, вовною та іншими продовольчими і непродовольчими товарами. Окрім цього продукція тваринництва є сировиною для легкої та харчової галузей промисловості.

Трансформаційні зміни, що відбулися при переході України до нових ринкових умов, зумовили занепад тваринницького сектору, його деструктуризацію, спад валового виробництва і зменшення частки товарних господарств до загальної чисельності усіх категорій господарств, що виробляють продукцію тваринництва. Таким чином, основними виробниками продукції даної галузі є особисті селянські господарства (ОСГ), в яких тваринництво виконує як економічну функцію (наповнення бюджету селян за допомогою реалізації продукції даного сектору) так і соціальну (часткова зайнятість населення, трудове виховання та професійна орієнтація допрацевдатного населення).

Актуальність питання ролі особистих селянських господарств у виробництві продукції тваринництва у Волинській області пов'язане із формуванням грошового доходу селян, насиченням регіонального продовольчого ринку продукцією тваринництва, забезпеченням переробних підприємств сировиною, рентабельністю самого виробництва, оскільки даний регіон характеризується сприятливими агрокліматичними умовами і хорошою сировинною базою для розвитку тваринницької галузі сільського господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження тваринницького комплексу з точки зору географії у своїх працях висвітлювали П. Борщевський [2], В. Грицьку [5], А. В. Нагірна [9], П.Саблук [1] та інші вчені, які основну увагу приділяли тенденціям розвитку тваринництва в усіх категоріях господарств, чи у великотоварних сільськогосподарських підприємствах. Після становлення нових ринкових умов розвитку економіки актуальності набуло питання функціонування особистих селянських господарств. Зокрема це питання висвітлено у дослідженнях С.Грекова [4], С. Гречанівської [3], О. Карпенка [8], А.Соколової [12], П. Сухого [15], Д. Черненка [16], Т. Шматиковської [17]. В суспільній географії перше дисертаційне дослідження ОСГ було виконане Л.Богдородовою.

Проте, незважаючи на велику кількість праць, гострою проблемою залишається питання сучасного функціонування тваринництва, як галузі сільського господарства в особистих селянських господарствах на регіональному рівні та перспективи розвитку ОСГ, оскільки існують протилежні думки щодо подальшого

існування даної категорії господарювання. Більшість вчених вважають, що особисті селянські господарства є явищем тимчасовим, що характерне для перехідної економіки і, відповідно, не можуть бути категорією господарювання, оскільки задовольняють продовольчі потреби сільських жителів. Деякі вчені схиляються до думки, що особисті селянські господарства, не лише є самостійною категорією господарювання, але й у перспективі із напівтоварних господарств можуть перейти до товарного виробництва створивши нову форму господарювання, чи бути учасниками більш складніших аграрних чи агропромислових утворень (наприклад кластерів).

Мета статті – розкрити сучасні особливості функціонування тваринництва в особистих селянських господарствах, висвітлити основні проблеми та перспективи розвитку тваринництва в даній категорії господарювання.

Виклад основного матеріалу. Важливу роль у виробництві продукції тваринництва відіграють особисті селянські господарства, адже вони є не лише особливою формою власності, а й сільськогосподарського виробництва. Домогосподарство певною мірою є автономним сімейним виробництвом, яке не тільки виробляє та споживає сільськогосподарську продукцію, а й завдяки реалізації надлишків формує свої грошові доходи. Кризова ситуація в сільському господарстві, внаслідок якої доходи від ведення особистого селянського господарства стали основним джерелом поповнення сімейного бюджету, змусили власників нарощувати виробництво тваринницької продукції [12].

Згідно статистичних даних, станом на 2015 рік у Волинській області нараховується 156129 домогосподарств, членам яких відповідно до чинного законодавства [5, 14] надані земельні ділянки з цільовим призначенням – для ведення особистого селянського господарства.

Незважаючи на наявну значну кормову базу та сприятливі агрокліматичні умови, Волинська область виробляє лише 3,1% від усієї продукції тваринництва України, посідаючи 8 місце, зокрема за виробництвом мяса – 7 місце (4,2 %), молока – 10 (4,1%), яєць – 25 (1,0 %).

У 2013 році усіма господарствами населення області вироблено продукції сільського господарства на суму 4299,3 млн. грн., що на 11 % більше, ніж у 2010 році. Найбільше продукції в грошовому еквіваленті вироблено населенням Горохівського (376,0 млн. грн.), Луцького (368,6 млн. грн.) та Камінь-Каширського (356, 7 млн. грн.) районів.

Частка ОСГ у загальному виробництві валової продукції сільського господарства Волинської області складала 65,5 %. Проте вона має свої регіональні

відмінності: найбільшою частка особистих господарств населення є у північних районах області – Камінь-Каширському (99,1%), Любешівському (99,5%), Шацькому (98,6%), Любомльському (98,0%), Маневицькому (96,1 %). Найменшою вона є у Луцькому (56,0 %), Локачинському (56,0%), Турійському (44,6 %) та Володимир-Волинському (35,5%) районах, де знаходяться основні сільськогосподарські підприємства та фермерські господарства області [14].

Протягом досліджуваного періоду (2010-2015 рр.) спостерігається нарощування обсягів виробництва продукції як у Волинській області так і в Україні загалом. Динаміка зростання продукції тваринництва в ОСГ області свідчить про досить високу стійкість таких господарств до ринкових трансформацій, які відбуваються в аграрному секторі країни, що дає змогу орієнтуватись на господарства населення як на резерв приросту певних видів тваринницької продукції.

Як зазначають А. О. Соколова та Н. П. Голій [12], внаслідок роздріблення сільськогосподарських підприємств інтеграційні зв'язки, які склалися між ОСГ, стали менш тісними, однак частка останніх у виробництві продукції тваринництва постійно збільшується. Виробляючи продукцію, яку неефективно виробляти на сільськогосподарських підприємствах, особисті селянські господарства повністю забезпечують продуктами харчування сільське населення. Крім того, ведення ОСГ дозволяє їх власникам отримати додатковий дохід від реалізації виробленої продукції понад потребу, частково задовольняючи попит міського населення. У результаті спостерігається збільшення значення господарств населення, укріплюється їх становище як лідера за обсягами сільськогосподарського виробництва серед усіх категорій господарств [12]. Таким чином особисті селянські господарства виробляють 66,3% продукції тваринництва виробленої усіма категоріями господарств Волинської області (рис. 1). Цей показник дещо вищий за середньоукраїнський (56,5%) і за ним Волинська область посідає 8 місце. У порівнянні, лідируючі позиції займає Закарпатська, Одеська і Миколаївська області – 96,5%, 84,8% і 84,5% відповідно. Найнижча частка особистих селянських господарств у виробництві Київської та Черкаської областей (25,8% і 21,7% відповідно).

Чисельність великої рогатої худоби в господарствах населення у 2015 р. порівняно з 2010 р. зросла на 6,3% і становила 131,9 тис. гол., у тому числі чисельність корів – на 0,2 тис. гол. Це позитивний чинник, адже впродовж останніх років у сільськогосподарських підприємствах відбулось зменшення чисельності худоби, що безпосередньо вплинуло на виробництво тваринницької продукції в області. Найбільшою частка поголів'я худоби та птиці є у поліських районах області.

У 2015 році у господарствах населення чисельність ВРХ склала 201,8 тис. голів, у тому числі 123,4 тис. голів корів. Питома вага ВРХ у домогосподарствах є провідною (65,4 % від загальнообласного показника), на відміну

сільськогосподарських підприємств (34,6%). Найбільша кількість ВРХ знаходиться у господарствах населення Горохівського (23,6 тис. голів, 11,8% до загальної чисельності поголів'я ВРХ району, що утримуються усіма категоріями господарств), Ковельського (22,3 тис. голів, 18,8%) та Луцького (20,8 тис. голів, 67,5 %) районів. Найменшою вона є у Шацькому районі (3,1 тис. голів, 86,2% до загальної чисельності поголів'я ВРХ району, що утримуються усіма категоріями господарств). Відповідно, у вище перерахованих районах знаходиться і найбільше поголів'я корів – Горохівському та Ковельському районах (12,1 тис. голів) – 23,4 % від обласної чисельності корів, що утримуються в особистих категоріях господарств.

У господарствах населення Волинської області поголів'я свиней нараховує 310,1 тис. голів, що становить 77,5% від усіх категорій господарств. Порівняно із 2010 роком його чисельність зменшилась на 20,4 тис. голів. Серед районів, за поголів'ям свиней у господарствах населення, першість утримує Рожищенський район (30,9 тис. голів), на другому місці (27,5 тис. голів) – Луцький район. На вищевказані райони припадає 18,9% від поголів'я свиней, що утримуються в особистих селянських господарствах Волинської області. Найменшим цей показник є у Шацькому районі (4,1 тис. голів), який має найнижчі показники по сільському господарству в цілому.

У Волинській області поголів'я овець та кіз є малочисельним та зосередженим у Маневицькому (1,7 тис. голів), Ковельському (1,6 тис. голів), Ратнівському і Турійському (по 1,5 тис. голів) районах.

Особисті господарства населення у 2015 році виробили 390,1 тис. т молока (83 % від загального обсягу виробництва молока в області). Найбільшими виробниками молока є особисті господарства населення Камінь-Каширського (35,8 тис. т), Горохівського (35,2 тис. т), Маневицького (33,8 тис. т) та Ратнівського (29,7 тис. т) районів (Табл. 1).

Домогосподарствами у 2015 році реалізовано 62,2 тис. т худоби та птиці у живій вазі та 41,4 тис. т у забійній вазі, що становить 52 % до загального обсягу реалізованої продукції усіма категоріями господарств аналогічної продукції.

Розведення поголів'я овець та кіз створює передумови для виробництва вовни. Обласний показник виробництва вовни у господарствах населення становить 179 ц. Проте виробництво за останні роки скорочується через скорочення поголів'я овець та кіз (-13,4 %). У структурі виробництва вовни всіма категоріями господарств, на домогосподарства припадає 93,3%. Основними виробниками вовни в області є Маневицький (32 ц) та Ратнівський (22 ц) райони, у яких знаходиться найбільше поголів'я тварин даної категорії. Середній річний настриг вовни від однієї вівці (у фізичній вазі) становить 2,3 кг.

У господарствах населення поголів'я птиці становить 5943,5 тис. голів і має тенденцію до щорічного збільшення починаючи від 2010 року, коли у досліджуваному регіоні було лише 3217,1 тис. голів

Найбільше поголів'я птиці припадає на домогосподарства Володимир-Волинського (1781,9 тис. голів), та Турійського районів (1025,4 тис. голів), а найменше у Шацькому районі (56,3 тис. голів).

Значною є питома вага особистих селянських господарств у виробництві яєць – 88 % від загальнообласного показника (164,5 млн. шт.). Лідерами з виробництва яєць є особисті господарства населення Горохівського (9,6 % до загального виробництва яєць господарствами населення області), Луцького (8,3 %) та Ковельського (7,3 %) районів. Розвиток птахівництва у цих районах тісно

пов'язаний виробничим ланцюгом із зерновим господарством [14].

Для визначення сумарного виробництва та порівняння виробництва різної сільськогосподарської продукції необхідно використати коефіцієнт переходу до умовних зернових одиниць, що наведені в Таблиці 2. Використовуючи даний коефіцієнт, нами була побудована картосхема, що дозволяє порівняти виробництво продукції тваринництва, абсолютні показники якої знаходяться в різних одиницях і не відображаються в грошовому еквіваленті (Рис. 1).

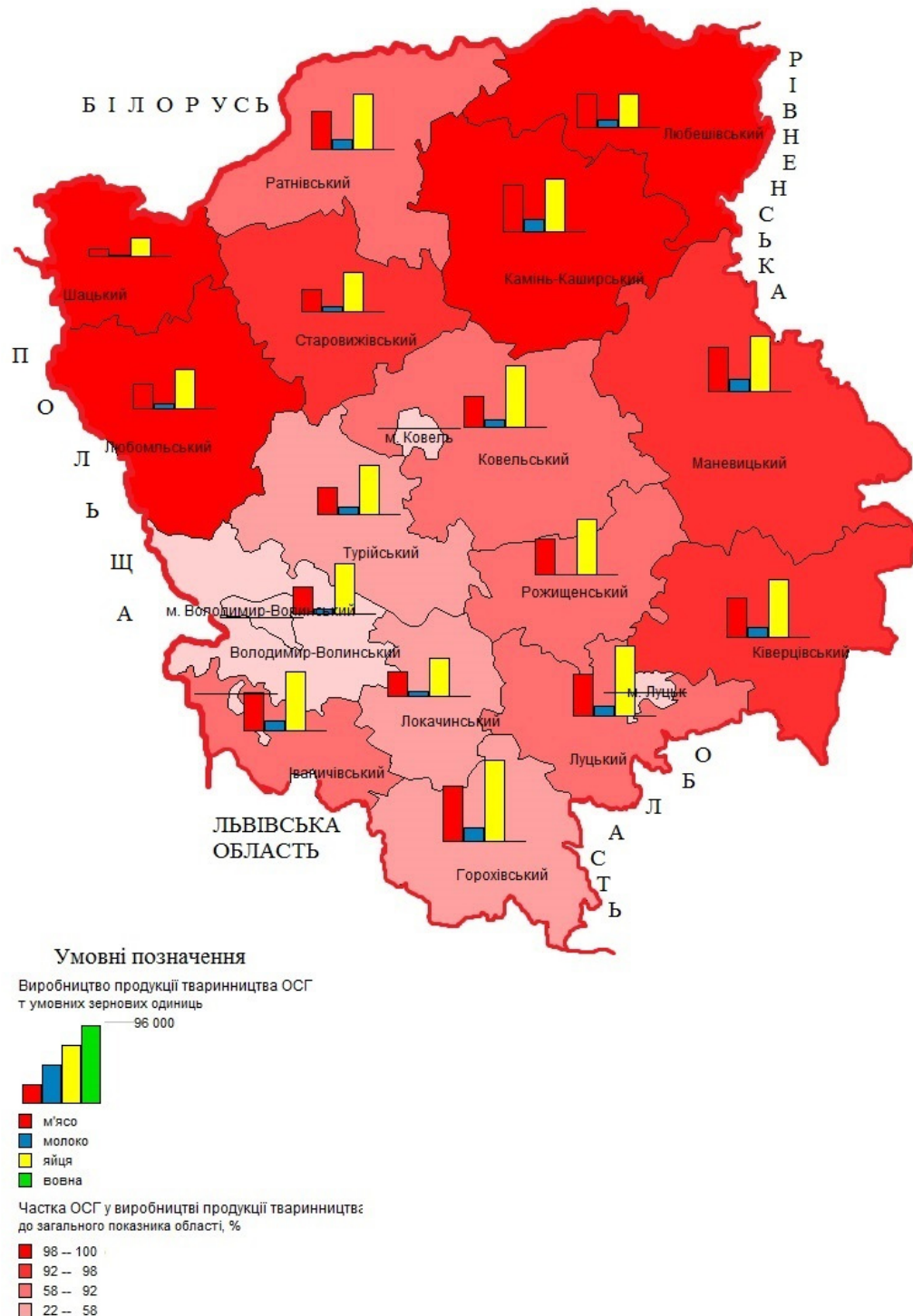

Рис. 1. Виробництво тваринницької продукції особистими селянськими господарствами Волинської області, 2015 р.

Таблиця 1.

Виробництво продукції тваринництва різними категоріями господарств у Волинській області, %

Район	М'ясо у забійній вазі, %		Молоко, %		Яйця, %		Вовна, %	
	СП і ФГ	ОСГ	СП і ФГ	ОСГ	СП і ФГ	ОСГ	СП і ФГ	ОСГ
Волинська область	56,3	43,7	17,8	82,2	12,2	87,8	6,7	93,3
Володимир-Волинський	92,6	7,4	24,5	75,5	0,0	100,0	9,1	90,9
Горохівський	63,6	36,4	36,8	63,2	0,0	100,0	33,3	66,7
Іваничівський	6,4	93,6	9,8	90,2	0,0	100,0	0,0	100,0
Камінь-Каширський	0,7	99,3	0,2	99,8	0,1	99,9	0,0	100,0
Ківерцівський	6,2	93,8	2,5	97,5	0,0	100,0	36,7	63,3
Ковельський	18,3	81,7	18,2	81,8	0,1	99,9	2,2	97,8
Локачинський	68,0	32,0	13,5	86,5	67,8	32,2	0,0	100,0
Луцький	25,2	74,8	51,1	48,5	14,5	85,5	0,0	100,0
Любешівський	0,5	99,5	0,2	99,8	0,0	100,0	0,0	100,0
Любомльський	3,3	96,7	1,4	98,6	0,0	100,0	0,0	100,0
Маневицький	11,3	88,7	1,3	98,7	4,0	96,0	0,0	100,0
Ратнівський	5,3	94,7	25,1	74,9	0,0	100,0	0,0	100,0
Рожищенський	41,3	58,7	7,8	92,2	29,1	70,9	1,6	98,4
Старовижівський	3,2	96,8	2,1	97,9	0,0	100,0	0,0	100,0
Турійський	85,0	15,0	28,5	71,5	0,0	100,0	43,4	56,6
Шацький	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0

Таблиця 2.

Коефіцієнт переходу в умовні зернові одиниці

№	Вид продукції	Коефіцієнт	№	Вид продукції	Коефіцієнт
1	Пшениця	1	19	Помідори	0,8
2	Жито	0,9	20	Огірки	0,6
3	Кукурудза	0,9	21	Цибуля	2,0
4	Ячмінь	0,9	22	Яблука	0,5
5	Рис	1,4	23	Груші	0,7
6	Овес	0,8	24	Ягоди	3,1
7	Горох	1,4	25	Виноград	2,0
8	Гречка	1,4	26	Кавуни	0,2
9	Соя	2,0	27	Дині	0,7
10	Ріпак	2,0	28	М'ясо ВРХ	10,5
11	Картопля	0,3	29	М'ясо свиней	10,9
12	Картопля рання	0,4	30	М'ясо кролів	9,0
13	Цукрові буряки	0,4	31	М'ясо овець	12,5
14	Соняшник	2,2	32	М'ясо птиці	9,6
15	Бурякі столові	0,3	33	Молоко	3,0
16	Морква	0,4	34	Вовна	40
17	Овочі	0,7	35	Яйця (1000 шт)	6,0
18	Капуста	0,3	36	Мед	25

Використовуючи умовну зернову одиницю, можна стверджувати, що в особистих селянських господарствах усіх адміністративних районах Волинської області переважає виробництво яєць

та м'яса, що спричинено не лише вищою рентабельністю даної сільськогосподарською продукцією, але й тим, що зберігається тенденція спаду поголів'я корів в усіх категоріях господарств, в тому числі і

в ОСГ, а також низькими закупівельними цінами на молоко.

Важливим чинником покращення становища особистих селянських господарств та збільшення в них виробництва продукції тваринництва у Волинській області є низка обласних регіональних програм розвитку, основними з яких є: «Програма розвитку тваринництва у Волинській області на 2012 – 2016 рр.» [11] та «Програма підтримки особистих селянських господарств у Волинській області на 2012-2016 рр.» [10].

Якщо перша програма передбачає підтримку тваринництва у сільськогосподарських підприємствах та фермерських господарствах, то метою другої є забезпечення відповідно до законодавства підтримки особистих селянських господарств за кошти обласного бюджету, стимулювання виробництва і реалізації продукції, в першу чергу тваринницької, переробним підприємствам та на ринку, покращення умов для виробництва особистими селянськими господарствами трудомістких видів продукції, їх технічної оснащеності, підвищення зайнятості та доходів сільського населення, вирішення соціальних питань на селі [10].

Основна увага у програмі приділена вирішенню наступних питань: забезпечення кормами ОСГ, які замаються тваринництвом, фінансова підтримка у вигляді дотацій домогосподарствам в яких кількість поголів'я корів становить більше трьох голів, надання фінансової допомоги на доїльні апарати та здешевлення кредитів для особистих селянських господарств.

У результаті впровадження вищеперерахованих заходів у регіоні дослідження припинено негативну тенденцію щодо виробництва тваринницької продукції в особистих селянських господарствах та намічено тенденцію його нарощення. Позитивним зрушенням є те, що 91 % фермерських господарств Волинської області за допомогою державних регіональних програм розвитку сільського господарства були утворені на основі особистих селянських господарств, 1/3 із них спеціалізуються на тваринництві.

Проте існує ряд чинників, що негативно впливають на виробництво продукції тваринництва у Волинській області, а саме: недостатнє фінансування особистих селянських господарств, низькі закупівельні ціни на м'ясо та молоко, що призводить до його збитковості, проблеми із забезпеченням

господарств кормами, низька технічна забезпеченість і висока трудомісткість продукції [12].

Однією із важливих обставин, що негативно позначаються на розвитку тваринництва в домогосподарствах є складна демографічна ситуація на селі і депопуляція сільського населення. В селах залишаються переважно люди пенсійного та передпенсійного віку, які фізично не можуть утримувати у власному особистому господарстві худобу. Ще однією причиною є відсутність у достатньому обсязі концентрованих кормів [3].

Для збільшення обсягів виробництва високоякісної продукції тваринництва до рівня забезпечення потреби населення, підвищення ефективності функціонування галузі і формування відповідного експортного потенціалу з метою забезпечення конкурентоспроможності на світовому ринку необхідна постійна увага держави до проблем аграріїв та необхідність застосування комплексу законодавчих, цінкових, фінансово-кредитних, бюджетно-дотаційних, зовнішньоекономічних методів впливу на стан розвитку агропромислового виробництва, галузі та економіки в цілому. Необхідним і своєчасним нині є державне регулювання розвитку інфраструктури на селі шляхом підтримки та стимулювання сільських кредитних спілок для задоволення потреб членів особистих селянських господарств [16].

Висновки і перспективи подальших досліджень. У результаті дослідження встановлено, що особисті селянські господарства відіграють важливу роль у виробництві продукції тваринництва Волинської області, оскільки вони виробляють понад половину аналогічної продукції в регіоні і мають досить високі стійкі показники. Регулювання виробництва продукції тваринництва в домогосподарствах державними регіональними програмами дозволило забезпечити не лише власні продовольчі потреби, але й стабілізувати ринок продовольства регіону. Однак залишається ряд гострих проблем, що стримують розвиток ОСГ, зокрема недостатнє фінансування, низькі закупівельні ціни на продукцію тваринництва та високі ціни на комбікорми, низька технічна забезпеченість і висока трудомісткість продукції. Вирішення вище перелічених проблем сприятиме не лише подальшому розвитку досліджуваної категорії господарств, але й підвищенню життєвого рівня сільського населення Волинської області.

References

1. *APK Ukraini: stan, tendencii ta perspektivi rozvitku: Informacijno-analitičnij zbirnik* [Agro-industrial complex of Ukraine: current state, trends and prospects: Information and analytical collection]. Eds.: P. T. Sabluk et al. Vol. 4. Kyiv, 2000, 196 p. (In Ukrainian).
2. Borševs'kij P. P., Uškarenko V. O., Černûk L. G. *Regional'ni agropromislovi kompleksi Ukraini* [Regional agro-industrial complexes in Ukraine]. Kyiv: Naukova Dumka, 1996, 261 p. (In Ukrainian).
3. Gerčaniv's'ka S. V. *Rozvitok osobistih selâns'kih gospodarstv u Ternopil's'kij oblasti* [The development of private farms in Ternopil region]. *Naukovij visnik Nacional'nogo universitetu bioresursiv i prirodokoristuvannâ Ukraini. Seriâ: Ekonomika, agrarnij menedžment, biznes* [Scientific Bulletin of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series: economics, agricultural management, business], 2013, Vol. 181(1), pp. 60–65. (In Ukrainian).

3. Grekov S. A. Geografični osoblivosti sil's'kogospodars'kogo virobništva v osobistih selâns'kih gospodarstvâh Černivec'koï oblasti [Geographical patterns of agricultural production in private farms in Chernivtsi region]. Author's abstract of PhD Thesis. Chernivtsi, 2007, 19 p. (In Ukrainian).
 4. Gricuku V.S. *Strukturni zrušennâ ta efektivništ' funkcionuvannâ regional'nih APK (na materialah Černivec'koï oblasti)* [Structural changes and functional effectiveness of the regional agro-industrial complex (the case of Chernivtsi region)]. Kherson, 2002, 152 p. (In Ukrainian).
 5. Dibrova A.D. Efektivništ' deržavnoï pidtrimki virobništva produkcii tvarinnictva v Ukraïni [The effectiveness of state support for livestock production in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 2010, N. 9, pp. 54–60. (In Ukrainian).
 6. The Law of Ukraine "On individual farming". *Vidomosti Verhovnoï Radi Ukraïni* [Bulletin of the Supreme Council of Ukraine], 2003, N. 29, p. 232. (In Ukrainian).
 7. Karpenko O. V. Tendencii rozvitku osobistih selâns'kih gospodarstv u konteksti skladovoï ekonomičnoï bezpeki [Trends in development of private households in the context of economic security]. *Global and National Problems of Economy*, 2014, Vol. 2, pp. 43–49. (In Ukrainian).
 8. Nagirna V. Kyiv-Dnieper region: changes in agricultural specialization in terms of land resources environmental safety. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya*, 2015, Vol. 75, pp. 46–54. Doi: 10.17721/2413-7154/2016.75.46-54. (In Ukrainian).
 9. Program for private farming support in Volyn region for 2012-2016. Access mode: <http://agrovolyn.com/program.php?news=46>. (In Ukrainian).
 10. Program for livestock development in Volyn region for 2012-2016. Access mode: <http://agrovolyn.com/program.php?news=45>. (In Ukrainian).
 11. Osobisti selâns'ki gospodarstva âk stabilizuûča lanka u virobništvi produkcii tvarinnictva Volins'koï oblasti [Individual farms as a stabilizing element in the production of livestock in Volhyn region]. *Produktivništ' agropromislovogo virobništva. ekonomični nauki* [Effectiveness of agricultural production: economic sciences], 2013, Vol. 24, pp. 52–58. (In Ukrainian).
 12. Starkov A. Osnovnye položenîâ koncepcii razvitiâ semejnyh ferm [Concept of family farming development: the main provisions]. *APK: ekonomika, upravlenie* [Agro-Industrial Complex: Economics, Management], 1991, N. 1, p. 33. (In Russian).
 13. *Statističnij šoričnik Volins'koï oblasti za 2015 rik* [Statistical Yearbook of Volhyn region in 2015]. (Ed. M.Ī. Motil'). Lutsk: Main Department of Statistics in the Volyn region, 2016, pp. 115–151. (In Ukrainian).
 14. Suhij P.O., Župans'kij A.I. Metodični pidhodi do sučasnoï klasifikacii privatnih agrarnih gospodarstv naseleonnâ [Methodological approaches to modern classification of private agricultural farms]. *Geografiâ v informacijnomu suspil'stvi* [Geography in the information society], 2008, Vol. 2, pp. 188–190. (In Ukrainian).
 15. Černenko D. S. Rol' gospodarstv naseleonnâ u virobništvi produkcii tvarinnictva [The role of households in livestock production]. *Efektivna ekonomika* [Effective economy], 2015, Vol. 3. Access mode: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3924> (In Ukrainian).
 16. Šmatkovs'ka T.O. Klasterizaciâ rajoniv Volini v aspekti social'no-ekonomičnih umov funkcionuvannâ osobistih selâns'kih gospodarstv: metodični zasadi ta ocinuvannâ rezul'tativ [Clustering of raions in Volhyn region in terms of socio-economic conditions for the functioning of private farms: methodology and evaluation of results]. *Deržava ta regioni. Seriâ: Ekonomika ta pidpriëmnictvo* [Countries and regions. Series: Economics and Business], 2008, N. 2, pp. 290–298. (In Ukrainian).
-